

УДК 378.02:372.8

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ЗАКОНІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Фізеші Октавія Йосипівна

м.Мукачеве

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку початкових шкіл на Закарпатті в другій половині XVIII – початку XX століття у світлі нормативно-правових документів. Увага акцентується на таких важливих освітніх документах, як Закон «Ratio edukationis» (1777р.), Закон XXXVIII Йозефа Етвеша (1868р.), Закон XXVII Аппоні (1907р.) та ін., які мали вплив на поширення початкових шкіл, визначали зміст початкової освіти та регламентували роботу вчителів початкових шкіл. Особлива увага звертається на законодавче забезпечення здійснення рідномовної освіти представникам різних національностей, які проживали на території Австро-Угорщини.

Ключові слова: початкова школа, Австро-Угорщина, освітні закони.

Актуальність теми дослідження та ступінь її вивчення в педагогічній літературі. Сучасний розвиток та реформування вітчизняної освітньої системи загалом та початкової школи зокрема неможливий без врахування тенденцій розвитку освіти в минулому. В першу чергу, це є об'єктивною необхідністю, що дозволяє використовувати найкращі здобутки минулого в контексті запобігання помилок в майбутньому. Аналіз історико-педагогічних досліджень дає підстави стверджувати, що різноманітні аспекти освітніх проблем, розвитку теорії та практики навчання в закладах освіти другої половини XIX – початку XXI століття знайшли відображення в працях науковців: Л.Березівської, Л.Бондар, В.Василенка, Т.Васьковича, Л.Вовк, М.Гриценка, Н.Дем'яненко, П.Дроб'язка, М.Євтуха, І.Зайченка, В.Кузя, В.Липинського, М.Лисенка, Д.Мазохи, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Б.Ступарика та ін. Їхні дослідження мають узагальнюючий характер, де в комплексі розкриваються проблеми освітньої політики, загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, діяльність педагогів та громадських діячів. Історія розвитку освіти на Закарпатті знайшла відображення у наукових розвідках М.В.Гомонная, І.Гранчака, Д.Данилюка, А.Ігната, В.Керечанина, М.Кляп,

М.Кухти, М.Маляр, Р.Магочія, П.Ходанича, Д.Худанича та ін.

Освітня система є чутливою до суспільно-політичних та соціально-економічних змін, які відбуваються в Україні. Особливо це стосується тих регіонів нашої держави, де проживає велика кількість представників різних національностей. Тому, основна **мета публікації** – проаналізувати вплив Законів про освіту, прийнятих Австро-Угорським урядом упродовж другої половини XVIII – початку XX століття, на розвиток початкових шкіл Закарпаття, реалізації державної освітньої політики в багатонаціональній державі.

Основний зміст статті. Розвиток початкової школи Закарпаття у другій половині XIX на початку XX століття ознаменований інтенсивним реформуванням. Так, до 1848 р. в угорських католицьких школах дійсним був Закон, виданий у 1777р. Марією-Терезією під назвою «Ratio edukationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. Typis Joan.Thom.Nob. de Trattern. MDCCLXXVII». Автором цієї концептуальної законодавчої моделі виступив Йозеф Урмені, а також Даніель Трестянтський. Суть його полягала в тому, що народна освіта, яка до того часу відносилася до компетенції церкви, вперше переходить у відомство держави й поширюється це на всі гілки освіти: університети, академії, гімназії, народні школи. Управління освітою належить монархії, проте в Угорщині, Словенії керівництво належить місцевим радам, у Хорватії – канцеляріям.

У 1806 році виходить друга редакція цього Закону під назвою «Ratio publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budaе. Typis et sumtibus regiae Universitas Hugariae. 1806». Цей варіант Закону, передає керівництво початковими школами у відомство управління гімназій, яких на території монархії було шість. Народні школи поділялися на сільські, містечкові, міські. При міських школах одночасно діяли й вчительські училища.

У цьому Законі окремо йдеться про навчання дівчат. Зокрема, дівчата з простого населення можуть пройти виховання в душі релігійних та моральних цінностей, вивчати

Євангеліє, читання, письмо, лічбу, жіночі домашні роботи й вивчати стан розвитку Угорщини. Дівчата з багатших сімей, окрім зазначеного, повинні були знайомитися з літературними творами, вивчати угорську, німецьку й французьку мови, світову історію та географію. Варто зауважити, що Ratio educationis, мав рекомендаційний характер і не був законом у його прямому значенні. Значного супротиву він зазнавав з боку протестантизму, який у своїх школах щодо структури та змісту освіти не хотів визнавати положення Закону й постійно ігнорував вимоги уряду щодо його виконання [5, с.415].

Стосовно освітньої політики, то, згідно Закону III «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848 р.), 16 березня 1848 року в урядовій газеті «Національні новини» (Nemzeti Újság) вийшло оголошення про створення Міністерства культури, релігії та народної освіти, яке з квітня 1848 р. приступило до розробки освітнього закону, в основу якого були покладені педагогічні ідеї прогресивних педагогів, що виступали за звільнення школи з-під впливу релігії та навчання дітей рідною «материнською» мовою. Ці позитивні зміни отримали підтримку серед представників інших неугорських національностей, які проживали в Угорщині. Зокрема, це призвело до відкриття нових можливостей задля розвитку шкільної справи для корінного населення Закарпаття.

Однак вже у 1867 р., коли між Австрією та Угорщиною був укладений договір про врегулювання державно-правових відносин, а саме Угорщина стає окремим королівством з власною конституцією, розпочинається відверта мадяризація закарпатоукраїнського населення. Новий парламент приступив до реорганізації освітньої сфери й у 1868 р. прийняв новий освітній закон, який увійшов в історію як Закон

XXXVIII 1868 року, автором якого був тогочасний міністр культури й освіти Угорщини – Йозеф Етвеш.

Безумовно, цей Закон був прогресивним й утверджував задекларовані революцією 1848 року демократичні принципи. Його прийняття регламентувало освітню сферу Угорського королівства. Закон складався з дев'яти розділів «Про обов'язковість та свободу освіти», «Типи закладів народної освіти», «Про релігійні заклади народної освіти», «Про приватні та громадські заклади народної освіти», «Про муніципальні заклади народної освіти», «Про державні заклади народної освіти», «Про педагогічні заклади», «Управління народною освітою», «Про вчителів».

Законом 1868р. XXXVIII запроваджена обов'язкова початкова освіта: «Всі батьки або опікуни, включаючи й тих, в чиїх будинках проживають діти, які виконують обов'язки учнів майстра або ж є слугами, зобов'язані власних або ж всиновлених дітей (якщо їх не навчали вдома або ж у приватних навчальних закладах) віддавати до загальних шкіл з 6-річного до 12-річного, або 15-річного віку» [1]. Закон Йозефа Етвеша розрізняв такі ступені народної освіти, як народні школи, що склалися з двох рівнів – початкова школа й вища початкова школа, горожанські школи і вчительські училища.

Школи могли створюватися за державні чи приватні кошти, належати міським або сільським громадам або церковним парафіям (римо-католицьким, греко-католицьким, реформатським, єврейським).

Наводимо статистичні дані за 1895-1896 н.р. про початкові школи за формою власності, на прикладі Ужанської жупи, в якій у 209 населених пунктах знаходилося 518 шкіл, з них:

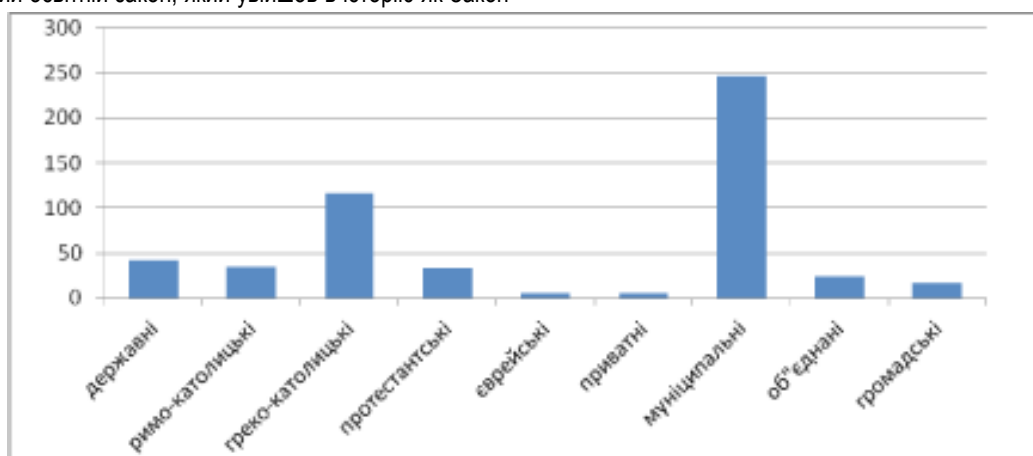

Рис. 1. Статистичні дані про початкові школи за формою власності в Ужанській жупі у 1895-1896 н.р. [9]

Як видно з діаграми, найбільша кількість шкіл – 246 - муніципальні, тобто утримувались за кошти міських або сільських громад, трохи менше -185 шкіл - парафіяльних різних конфесій, 43 державні школи, 17 шкіл утримувались за кошти громадських організацій, 1 приватна школа, а 24 школи були об'єднаними, тобто такими, що згідно параграфів 45-46 Закону Йозефа Етвеша створювалися тоді, коли кількість школопопинних дітей не перевищувала 30 осіб, то їх приєднували до парафіяльних шкіл. Загальні навчальні предмети в таких школах вивчалися всіма учнями, а викладання уроків релігії або ж етики кожна релігійна громада забезпечувала власними силами. Подібне «об'єднання» було характерне і в тих випадках, коли відстань між населеними пунктами не була великою, а громада не могла собі дозволити утримувати початкову школу, то кількома громадами

створювалися спільні школи або ж вони спільно наймали вчителя для початкової школи.

Згідно Закону XXXVIII, кожна сільська громада, в якій налічувалося 30 і більше школопопинних дітей, за відсутності парафіяльної школи, зобов'язана була створити муніципальну початкову школу, в якій могли навчатися діти різних віросповідань. Проте, якщо громада має недостатньо можливостей або взагалі не може утримувати початкову школу, то в установленому порядку громада може звернутися до держави для отримання фінансової підтримки. Визначальним для багатьох національних меншин, які проживали на території Угорського королівства, у тому числі й русинське населення Закарпаття, отримали можливість початкову освіту здійснювати рідною мовою: «Кожен учень має право одержати освіту на материнській мові... У різно-

мовних громадах у залежності від їх можливостей можуть найматися вчителі або помічники вчителів, які володіють різними мовами» [2].

Окремої уваги заслуговує питання вчителів. Так, згідно Закону, вчителів у парафіяльних та муніципальних школах утримувала громада, вона повинна була забезпечити їх житлом та заробітною платою, мінімальний рівень якої передбачався цим же Законом. Проте на посаду вчителя могли претендувати тільки ті особи, які мали дипломи про завершення вчительського училища. Якщо на час виходу Закону вчитель вже працював, але не отримав належної освіти, то під час канікул він був зобов'язаний пройти курс навчання. Вчителі призналися на посаду по життєво. Звільнити їх було майже неможливо, за винятком в разі грубої професійної недбалості, аморальної поведінки або ж скоєння злочину.

Угорський уряд надавав цілий пакет соціального забезпечення вчителям, а також учням. Зокрема, Законом встановлена мінімальна заробітна плата вчителя та його помічника, передбачена необхідність забезпечення вчителя житлом та його утримання. Щомісяця із заробітної плати вчителя утримується 2%-ий податок на випадок хвороби або старості. У випадку смерті вчителя його вдова та сироти від дня смерті впродовж шести місяців отримують його заробітну плату в повному обсязі та користуються житлом. Так, в одному з фондів Державного архіву Закарпатської області ми знаходимо лист Міністерства релігії та народної освіти, в якому висвітлюються основні положення щодо соціального забезпечення вчителів початкових шкіл з боку держави, а також представлений статутний лист фонду соціального захисту вчителів парафіяльних або ж муніципальних шкіл, на утримання яких громада не мала коштів. Згідно цього листа до фонду могли переказувати кошти всі бажані особи, а також в ньому чітко визначені категорії осіб вчителів, які могли претендувати на соціальну допомогу [8, арк.17-18].

Діти з бідних сімей також мали пільгу, їх батьки не оплачували навчання та мали можливість безкоштовно отримати підручники.

Проте, на думку окремих дослідників історії розвитку освіти та шкільництва на Закарпатті, видимий прогрес був не чим іншим, «як ласкавий спосіб притягнути представників національностей до добровільної мадьяризації свого народу». [6, с.75].

Ми не зовсім погоджуємося з таким твердженням, оскільки наведені нами статистичні дані свідчать, з-поміж більш, ніж 500 початкових шкіл, державними є тільки 43. А це зовсім незначна частина, де б держава могла в повному обсязі реалізовувати державну освітню політику. Решта шкіл навчання провадила рідною мовою, або ж навчання було двомовним.

Проте, як засвідчує Закон 1879 року XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти (A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben)», кількість рідномовних початкових шкіл почала зростати. Так, угорська мова стає обов'язковим предметом вивчення у всіх початкових школах незалежно від форми власності [3]. Угорським урядом передбачалося поступове введення в дію цього закону, оскільки бракувало вчителів для початкових шкіл, які б могли вести навчання на угорській мові. Тому першочергово цей закон уплинув на введення обов'язкового навчання на угорській мові у вчительських училищах. Відповідно, з 1882 року посаду вчителя та помічника вчителя у початковій школі чи то державній, чи то муніципальній, чи то парафіяльній міг обіймати тільки той,

хто добре володіє угорською мовою.

Наступний закон, який пришвидшив процес денаціоналізації початкових шкіл з рідномовним для національних меншин навчанням, став Закон 1893 року XXVI «Про впорядкування заробітних плат учителів парафіяльних та муніципальних шкіл» [7, арк.17-21]. Час виходу цього Закону співпав з посиленням економічного занепаду закарпатського краю, масовим безробіттям і неможливістю утримувати школи та виплачувати заробітну плату вчителям. Цей Закон зобов'язував громади дочасної виплати заробітних плат учителям. В іншому випадку необхідно було звертатися по допомогу до держави. Звичайно, що таке звернення сприяло посиленню державного впливу на навчальний заклад і можливість реалізувати потреби держави у здійсненні навчання державною мовою.

Ще більш рішучий удар рідномовне навчання в початкових школах зазнало після прийняття Закону 1907 року XXVII. «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл (A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól), який більш відомий під назвою Закон Аппоні (Lex Apponi) на честь його автора Адальберта Аппоні, тогочасного міністра Міністерства релігії та народної освіти.

У відповідності до цього закону посаду вчителя початкової школи може обіймати вчитель, який одержав відповідну освіту, є громадянином Угорщини, вміє грамотно читати й писати угорською мовою, навчати нею й склав присягу вчителя (текст присяги представлений у §32 цього ж Закону).

Метою освіти, незалежно від типу навчального закладу та його підтримки з боку держави, є «в душах дітей прищепити вірність Угорській батьківщині й усвідомлення ними своєї приналежності до угорської нації, осмислення та зміцнення релігійних цінностей. Цією метою повинно бути пронизане все навчання; ззовні – це наявність при вході до школи та в кожному класі, незалежно від форми власності, державної символіки Угорщини, у класних кімнатах повинні бути настінні таблиці із зображенням окремих моментів з історії Угорщини, під час національних свят над школою обов'язково повинен бути піднятий Державний прапор. Окрім того, на всіх закладах народної освіти повинні з'явитися угорськомовні написи із зазначенням назви школи, а в класних кімнатах повинні бути портрети видатних релігійних діячів, релігійні символи ... у класах повинні бути навчальні посібники, які допускаються до використання, але в яких не повинно міститися ніяких текстів про історію чи географію, окрім угорської» [4]. Угорський уряд узяв на себе зобов'язання забезпечити всі школи необхідною кількістю символіки, портретів, навчальних посібників тощо.

На відміну від Закону Йозефа Етвеша про навчання у початкових школах рідною мовою, Закон Аппоні впроваджував обов'язкове навчання у всіх початкових школах державною (угорською) мовою.

Цим законом були передбачені і фінансові винагороди вчителям, які сумлінно виконували всі пункти, а саме, навчали угорською мовою всі навчальні предмети у відповідності до розроблених навчальних планів, використовували навчальні посібники, які були рекомендовані угорським урядом, та книги, спрямовані на виховання громадянина угорської держави.

Висновки та перспективні напрямки дослідження. Як бачимо, останні закони, видані Міністерством релігії та народної освіти Угорщини, мали яскраво виражений націоналістичний характер й нівелювали всі демократичні

тенденції, які мали місце в другій половині XIX століття не тільки в освітній сфері, але й інших сферах державного життя. Тому, вважаємо, що перспективними напрямками дослідження є узагальнення історичного досвіду здійснення освітньої політики в багатонаціональних державах, уник-

нення помилок, які денаціоналізували освіту національних меншин й, разом з тим, суперечили основоположному чиннику початкової освіти – мовному, адже початкова освіта повинна здійснюватися виключно рідною «материнською» мовою.

Література та джерела

1. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, §6
2. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, §58
3. 1879. évi XVIII. Törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, § 4
4. 1907. évi XXVII. Törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól, § 17
5. A Pallas Nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. Tizenhat kötetben. XIV kötet. – Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897. – 1116 old. – old. 415. – Ratio educationis).
6. Бондар А. Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині (Історичний нарис). Частина 1/ А.Бондар, А.Чума. – Пряшів: Видання ЦК Культурного Союзу Українських трудящих в ЧССР, 1967. – 167 с.
7. Державний архів Закарпатської області, фонд 113 Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м.Ужгород, 1894р., опис 2, справа 52 Закон об упорядочении зарплаты учителей и циркуляр и распоряжение Министерства просвещения Венгерского королевства о его исполнении 1894 р., 36 арк.)
8. Державний архів Закарпатської області, фонд 113 Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м.Ужгород, 1868р., опис 1, справа 1 Переписка з Міністерством культів і освіти Угорського королівства окржними начальниками і жупними представниками про встановлення й забезпечення виплати заробітної плати вчителям 1868 р., 21 арк.
9. Державний архів Закарпатської області. Ф. 113. Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г.Ужгород, 1868-1917. опис 2, Спр. 67. Статистические ведомости о состоянии школ, количестве учителей и учащихся Ужанской жупы за 1896-1897 г.г. (за документами 1895-1896 р.р. – 19 арк.

В статті проаналізовані основні тенденції розвитку початкових шкіл на Закарпатті во второй половині XVIII – началі XX століття в світлі нормативно-правових документів. Висхідна увага акцентується на таких важких освітніх документах, як Закон «Ratio edukationis» (1777г.), Закон XXXVIII Йожефа Етвеша (1868г.), Закон XXVII Аппони (190 г.) і др., які мали вплив на поширення початкових шкіл, визначали зміст початкової освіти і регламентували роботу вчителів початкових шкіл. Особливу увагу звернено на законодавче забезпечення реалізації освіти на рідній мові представниками різних національностей, які проживали на території Австро-Угорщини.

Ключевые слова: начальная школа, Австро-Венгрия, образовательные законы.

The article analyzes the main trends in the development of primary schools in the Transcarpathian region in the second half of the XVIII - beginning of XX century in the light of legal documents. It focuses on such important educational documents, as the Law «Ratio edukationis» (1777r.), Law XXXVIII Jozsef Etvesh (1868), Law XXVII Apponyi (1907) et al., their impact on the spread of primary schools, determined the content of primary education and regulate the work of teachers in primary schools. Particular attention has been paid to the implementation of the legislative provision of education in the native language of different nationalities who have resided in the territory of Austria-Hungary.

Key words: primary school, Austro-Hungary, educational laws.